

Емил Стоянов/E. Stoyanov

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА КОРУПЦИЯТА

Criminological Aspects of Corruption

The global character of the phenomenon, its persistence through time, its ability to adapt to different types of societies – all that inevitably directs the scientific thought to looking for the essential characteristics and reasons for corruption. Without such analysis we cannot rely on an effective counteraction.

Key words: corruption, benefit, bribe, misappropriation, law, misfeasance, crime, punishment, liability

В криминологическата литература няма общоприета дефиниция за корупцията. По наше мнение, тя поначало не се поддава на еднозначно определение поради многообразието на проявите ѝ форми, нееднаквото интерпретиране в националните законодателства на отделните държави и наличието на несъответствия между официалните правни оценки и общественото мнение.

В по-изостанали страни “тя просто отразява лошото управление на държавата като цяло и е начин за заобикаляне некомпетентността на неефективната държавна бюрокрация”[1]. В развитите държави “корупцията отклонява важни национални ресурси, спъва прилагането на общата политика и подкопава статута на елитните прослойки”[2].

Изброените затруднения при стремежа към стриктно дефиниране на корупцията са накарали някои автори да се ориентират към едни по-широки параметри, в които тя е безспорна. Така например, още през 1967 г. Джоузеф Най я определя като “поведение, отклоняващо се от официалните задължения на обществени служители поради небезпристрастно отнасяне към лично, семейно или на определена клика благодетелстване чрез парични или служебни придобивки, или което нарушава правилата, недопускащи упражняване на някои видове влияние върху частни лица”[3].

Към това определение се присъединява и Д. Скот, който основателно отбелязва, че терминът “частни лица”, т.е. лицата, върху които се упражнява корупционен въздействие, “не трябва да се схваща в тесен смисъл”. Корупция ще има и когато

един политик “незаконно отклонява обществени фондове за негова етническа асоциация или политическа партия”[4]. Изтъква се обаче, че облагата трябва да бъде осигурена само по неправомерен път, т.е., както посочва Дж. Гардинър, “чрез отклоняване от нормалните задължения или нарушаване на правилата”[5]. Ако обаче законът допуска осъществяване на ползата по определен начин, този начин не може да бъде разглеждан като форма на корупция, колкото и несправедлив да изглежда на някои обществени слоеве и отделни граждани.

В едно толкова широко определение, дадено от Дж. Най и с изброените допълвания, могат да се вместиат основните наказателноправни текстове, които у нас се свързват с представата за корупция, като се започне от чл. 301–307а НК (подкуп), чл. 282–283 НК (престъпления по служба), чл. 201–205 НК (длъжностно присвояване) и се свърши с чл. 212 НК (документна измама).

Безспорно, централно място сред изброените видове престъпни деяния, очертаващи параметрите на корупцията в широкия смисъл на това понятие, заема подкупът като най-типична нейна форма. От ретроспективния преглед на българското наказателно законодателство е видно, че той винаги е бил интерпретиран като едно от тежките престъпления. Такава е и обществената оценка за него, особено за приемането на наследващи се облаги от длъжностни лица[6].

Както е известно, според сега действащия Наказателен кодекс, видовете подкуп са: **приемане** от длъжностно лице на дар или каквато и да е друга имотна облага, която не му се следва, за да извърши или да не извърши действие по служба, или загдето е извършено или не е извършено такова действие (пасивен подкуп) – чл. 301 НК и квалифицирани случаи по чл. 302, 302а НК; **даване** (активен подкуп) – чл. 304 НК; **съгласие** на длъжностно лице да се даде другиму дарът или имотната облага – чл. 303 НК; **подкупване на нещо лице** – чл. 305 НК; **посредничество към подкуп** – чл. 305а НК; **провокиране на подкуп** – чл. 307 НК. Съгласно чл. 306 НК не се наказват изнудените от длъжностното лице или от нещото лице, както и тези, съобщили доброволно на властта за реализирания подкуп. А чл. 307а НК предвижда отнемане на подкупа в полза на държавата.

Интересно е да се отбележи, че през последните години се наложи едно разграничение – “черна”, “сива” и “бяла” корупция. Най-ясни формулировки за него са дадени от проф. Арнолд Хайденхамър в неговия сравнителен анализ по тази тема, публикуван в Ню Йорк през 1970 г.[7]

Според постановките, съдържащи се и в по-нови научни трудове, “категорията **черна корупция** означава, че при дадени условия определено деяние се възприема от мнозинството граждани – и от елитното общество, и от масите – като престъпно, по принцип го заклеяват и искат да го видят наказано. **Сивата корупция** за някои, обикновено от елита, подлежи на санкциониране, за други – не, а мнозинството са раздвоени. **Бялата корупция** се възприема като по-допустима, а голяма част от елита и от масите не биха подкрепили енергично наказването ѝ”[8].

На международната антикорупционна конференция в Амстердам през 2002 г., както и в много предишни форуми, е констатирана известна търпимост на об-

ществото към рушвети с малък размер за служители с нисък ранг, но не и към крупни заплащания за високопоставени служители. По-взискателно е общественото мнение спрямо корумпирани съдии и други отговорни магистрати, отколкото към политици, които правят нерегламентирани услуги на дарители за техните избирателни кампании и на граждани от избирателния им район. Това обаче не означава пълно оневиняване на подобни, макар и не толкова ярки прояви на политическа корупция. Отчетена е също липсата на единство в общественото мнение, както и настъпващите в него промени с течение на времето.

Заслужава внимание фактът, че държавите със слаба икономика и неустойчиви политически режими са по-благоприятен терен за разрастване на рушветчийството, съпътствано често и с неизживени наслоения на търпимост в масовото съзнание. Сред политическите и деловите среди безскрупулният стремеж към облагодетелстване чрез злоупотреба среща слаб отпор. Чиновникът също е привилегирован, доколкото: а) от него зависи решаването на важни за гражданите проблеми на бита, трудовата заетост, личната и семейната сигурност; б) контролът за законосъобразност в действията на администрацията не е ефикасен; в) демократичните механизми за гарантиране правата и независимостта на гражданите не функционират пълноценно; г) незабравени от далечното минало обичаи да се поднасят “подаръци” на племенни вождове, на старейшини, на магистрати — прерастват в новите условия в рушветчийство по отношение представителите на местната и висшата администрация.

Доста по-висока осъзнатост и нетърпимост към корупцията у българските граждани разкриват проведените през 90-те години криминологични и правно-социологични изследвания в страната. Съществуващият преди това тоталитарен режим създаваше предпоставки за рушветчийство и за неговото възприемане в масовото съзнание без особена съпротива. Въпреки това преобладаващото мнозинство (от 70 до 86 на сто при различни изследвания) отричат подкупа като допустимо средство за решаването на каквито и да е проблеми. Около 1/5 се примиряват, макар и неохотно с наличието на такава порочна практика. Само 0,4-0,7 на сто дават “сухо” по дълбоко вътрешно убеждение[9].

Още тогава обаче се разкри тенденцията към професионално деформиране съзнанието на работещите в сферата на обслужване. За немалка част от тях (а за някои категории – преобладаващо мнозинство) приемането на нерегламентирани облаги е нещо нормално, без скрупули от правно или нравствено естество.

За разлика от принципното отхвърляне на корупцията, значително по-нисък се оказва делът на гражданите, готови да участват активно в нейното ограничаване при различните си контакти с администрацията и стопанската бюрокрация, чрез различни форми на обществен контрол, чрез съдействие на правозащитните органи и т.н.

Българинът е особено чувствителен към злоупотреби на висши служители, политици, крупни бизнесмени. За него именно те са носители на “черната корупция”.

Дребните рушвети, приемани от чиновници и други ангажирани с обслужващата дейност лица, както и даването на “ухо” от граждани също се посрещат с укор, но не толкова остър.

Сравнително по-голяма търпимост има към бакшиша, като израз на благодарност за направена административна, битова или друга услуга. Нещо повече, фактите сочат, че при дългогодишния режим на безплатно образование и медицинско обслужване е формирана в масовото съзнание толерантност към даването на дребни подаръци за учителя (в края на учебната година) и за лекаря (след завършване на лечението).

През 90-те години няма подробни изследвания на общественото мнение относно корупцията. Частични сондажи и анализи показват тенденция към спадане дела на лицата, сблъскващи се рядко в своето всекидневие с рушветчийството, намаляване на отрицателните оценки и, което е още по-неблагоприятно – рязко понижена готовност за противодействие сред хората в трудово-активна възраст.

Ето някои любопитни резултати от такива проучвания с ограничена проблематика. През юни 2004 г. по поръчка на Българската търговско-промишлена палата е проведена социологическа анкета при която само 1/4 от запитаните са отговорили, че “корупцията няма шансове в България”. За 34,1 на сто тя е остър национален проблем в близко бъдеще (16,6 на сто не могат да преценят). Убедени в корумпираността на чиновниците са 40,5 на сто, 29,9 на сто я допускат само за част от тях, 22,2 на сто мислят, че подкуп се взема само в единични случаи (7,4 на сто се затрудняват в преценката). При тези данни, показателно е, че 43 на сто отчитат като важно преимущество възможността да се “върти частен бизнес”, да се вземат подкупи и да се продава информация.

При друга анкета, проведена през декември 2006 г. от Центъра за изследване на демокрацията, 77 на сто не искат приватизация, съпътствана от рушвети. Спиране на раздържавяването предлагат 73,2 на сто, ако не е възможно да се изясни произходът на средствата, които инвестира даден предприемач. Тези все още високи проценти на изразена критичност към корупцията вдъхват известен оптимизъм, въпреки тенденцията към намаляваща търпимост в сравнение с данните от минали изследвания.

Крайно необходимо е да се проучат в дълбочина настъпващите промени в общественото съзнание при днешните трудни условия на преход към нови социални структури и отношения. Допусне ли се отслабване резистентността на обществото към различните форми на корупция, последиците биха били трагични за демократичното развитие и законността в страната, за нравствените устои на българина, за икономическия просперитет, за самосъхранението и сигурността на нацията.

Съобразно социалната сфера, в която се проявява, корупцията най-често бива класифицирана като “политическа”, “административна” и “стопанска”.

Към **политическата корупция** се отнасят случаите на приемане и даване на подкуп във връзка с овладяването на държавната власт или с цел тя да бъде

задържана. Начините са многобройни: рушветчийство при избори на централни или местни управленски органи; “откупване” подкрепата на силови структури (полиция, армия, тайни служби); корумпиране на синдикални босове или ръководства на обществени организации, които, пренебрегвайки интересите на избралите ги граждани, да съдействат на властниците; отделяне на бюджетни средства (чрез различни скрити фондове) в полза на вестници, на радио и телевизионни програми, които безпринципно се поставят в услуга на властта и т.н.

За съжаление, нашето правораздаване не беше и още не е годно да се справя с всички корумпирани политици от висшия ешалон, доколкото ги има. Опитите за привличане към отговорност само на свалени от власт политически противници събуждат по-скоро подозрителност, а не неуважение към съдебната система.

Административната корупция обхваща дейности на държавното управление и административното обслужване на населението, които нямат политически характер в посочения по-горе смисъл, не ангажират правораздаването и не уреждат отношения между стопански субекти.

От минали криминологически изследвания у нас (1998–2007 г.) е видно, че сравнително най-засегнати от рушветчийството са службите за разпределяне на жилища (продажби и отдаване под наем); различни държавни органи, които имат правомощия да издават наказателни постановления; рутинна обслужваща дейност на администрацията по молби на граждани (даване на разрешителни, справки, удостоверения); здравеопазването, просветата, контролно-ревизионната дейност и др. Не са редки също рушветите при назначения, повишения в службата, командироване в чужбина.

Икономическата корупция засяга всички стопански отрасли, многобройни фирми и предприятия. Тя е неизбежен спътник на пазарните отношения, влита се чрез незаконни и полулегални форми в тях. Колкото повече стопанските субекти са зависими от определени длъжностни лица в държавни и обществени институции, толкова по-благоприятни са условията за нейното разрастване.

Според съдебната статистика и криминологичните изследвания до края на 90-те години, сравнително най-широко разпространение имаше корупцията в стокооборота (особено при покупко-продажбата на дефицитни стоки, при зареждане на магазини от доставчици и пласьори и др.). На второ място се оказа отрасълът на транспорта, но главно с дребни шофьорски подкупи, а на трето – селското стопанство (при отпускане на фуражи, приемане на продукцията от личното ползване и т.н.). Следват с по-малък брой доказани подкупи: кредитът и застрахователното дело, строителството, промишлеността.

Поради съществуващи различия в схващанията по въпроса дали корупцията уврежда и пазарното стопанство, а не само централно-планираната и ръководена икономическа дейност, този въпрос следва да бъде разгледан отделно. Още повече че Република България пое пътя към решително намаляване на държавната намеса, към приватизация на средствата за производство и приоритет на пазарните

механизми. Трябва да имаме готовност и за предимствата, които ще ни донесе реформата, и за съпътстващите я негативни последици, с оглед своевременно да се приемат и приложат в действие превантивни мерки в разглежданата област.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Riley, S.** Public – Office Corruption in West Africa. Political Culture, Context and Control. 1997.
2. **Bayley, D.** The Effects of Corruption in a Developing Nation. Western Political Quarterly XXI (December) 2005, p. 719–732.
3. **Nye, J.** Corruption and Political Development. A Cost-Benefit Analysis. American Political Review. 1997, LXI, №2 (June), p. 416.
4. **Scott, J.** Comparative Political Corruption. New York, 1992, p. 4–5.
5. **Gardiner, J.** Defining Corruption. Report to the Fifth International Anti-Corruption Conference. 2002, p. 2.
6. Вж. по-подробно **Панев, Б.** Исторически предпоставки и съвременни фактори за подкупите. – Правна мисъл, 1982, № 3, с. 83.
7. **Heidenheimer, A.** Political Corruption. Readings in Comparative Analysis. New York, 1990, p. 26–28.
8. **Heidenheimer, A., M. Jonston, V. Levine.** Political Corruption. A Handbook. New Brunswick. 2005, p. 149-163.
9. **Панев, Б.** Криминология. Бургас, 1993, с. 331.